

İRAN TÜRKMENLERİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

DOÇ. DR. ALİ TEMİZEL*

Özet

Türkmenler başta Türkmenistan, Türkiye, İran, Suriye ve Irak topraklarında olmak üzere dünyanın değişik birçok bölgesinde dağınık veya toplu hâlde yaşamaktadırlar. Türkmen tarihinin, geleneğinin, kültürünün, sanatının, folklorunun, dil ve edebiyatının yaşadığı önemli yerlerden birisi de Kuzey İran'da yer alan Türkmen Sahra bölgesidir.

Türkmen Sahra, Türkmenlerin önemli şairi Mahtumguli Firağî'nin (1733-1795) de içinde yaşadığı önemli bir bölgedir. Mahtumguli Firağî, Türkmenistan'da İran Türkmen Sahra'sında Türkmenlerin sosyokültürel değerlerinin ve edebi ürünlerinin devamlılıklarını sağlayan önemli bir şairdir. Kuzay İran'da Türkmen Sahra'da yaşayan Türkmenlerinin sosyal ve kültürel hayatlarının konu edinildiği bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İran Türkmenleri,

Türkmenler başta Türkmenistan, Türkiye, İran, Suriye ve Irak topraklarında olmak üzere dünyanın değişik birçok bölgesinde dağınık veya toplu hâlde yaşamaktadırlar. Türkmen tarihinin, geleneğinin, kültürünün, sanatının, folklorunun, dil ve edebiyatının yaşadığı önemli yerlerden birisi de Kuzey İran'da yer alan Türkmen Sahra bölgesidir.

* Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

Devlet yönetiminde İran'ın asli unsuru sayılan Türkler, 1850 yılından itibaren İran'da gelişen bir dizi siyasi olaylar nedeniyle itibar kaybetmeye başlar ve 1925 yılında tamamen devlet idaresinden uzaklaşırlar. Ruslarla ilk teması on sekizinci yüzyılın ilk yarısında başlayan⁵ Türkmenler için on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl, bölge hanlıklarının, İran ve Rus yönetimlerinin istilalarına ve Sovyet rejimine karşı verilen millî mücadelelerle geçmiştir.

Türkmen Sahra'nın tarihi, coğrafyası, sosyal yapısı, ekonomisi hakkında bazı açıklamalar yapılacaktır. İkinci bölümde ise bu bölgedeki Türkmenlerin kültürel hayatına değinilecek ve edebiyat alanında yaptıkları çalışmalar ve bu bağlamda Mahtumguli Firağî'nin edebi yerine ve önemine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türkmen Sahra, İran Türkmenleri, Mahtumguli Firağî, İran

1. İran Türkmenleri:

Türkmenler, on birinci yüzyılda Oğuzların batıya göçünden sonra geride bırakılmış boylardan meydana gelen Türk topluluğudur.¹ İran topraklarında hüküm süren Gazneliler ile Selçuklular arasında 1040 yılında meydana gelen Dandanakan Savaşında Gaznelilerin yenilmesinden sonra İran kapıları Türklere tamamen açılmıştır.² İran'da Avşarlılar Hanedanı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı Nadir Şah (ö. 1747)'tan sonra bir süre İranlıların ve Hıvelilerin baskısında kalan Türkmenler, 1835'ten itibaren Merv'e doğru genişlediler.³ 1040 tarihinden başlayarak Yirminci yüzyılın başına kadar yaklaşık 1000 yıl süreyle Türkler, İran'da

egemen güç olarak kaldılar. Bu süreç içerisinde İran topraklarında arka arkaya Selçuklular, İlhanlılar, Celayirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar gibi Türk soylu devlet ve hükümetler yönetimde bulundular.⁴ Devlet yönetiminde İran'ın asli unsuru sayılan Türkler, 1850 yılından itibaren İran'da gelişen bir dizi siyasi olaylar nedeniyle itibar kaybetmeye başlar ve 1925 yılında tamamen devlet idaresinden uzaklaşırlar. Ruslarla ilk teması on sekizinci yüzyılın ilk yarısında başlayan⁵ Türkmenler için on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl, bölge hanlıklarının, İran ve Rus yönetimlerinin istilalarına ve Sovyet rejimine karşı verilen millî mücadelelerle geçmiştir.⁶

İran'da yaşayan Türkmen Sahra Türkmenleri, 1881 yılına kadar Türkmenistan'la birilikteydiler ve o tarihe kadar Türkmenler Hazar Denizi ve Ceyhun Irmağı arasında bağımsız bir millet olarak beylikler hâlinde yaşamaktaydılar. 1881 yılında Türkmenlerin Türkmenistan'da Göktepe Kalesi'nde Rus ordusuna yenilmesinden sonra İran'la Rusya arasında yapılan Ahalteke anlaşmasına göre iki tarafta yaşayan Türkmenler arasına sınır çekilmiş, güneydeki

Türkmenler İran sınırlarının içinde, kuzeydeki Türkmenler ise Çarlık Rusya'sı ve daha sonra da Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde kalmıştır. Güneyde yani İran sınırları içinde kalan Türkmenlerin oturduğu bölgeye XX. yüzyılda Şah Pehlevî zamanında Türkmen Sahra adı verilmiştir. Aslında Şah Pehlevî'nin 1925 yılında İran'da Meşrutiyeti yıkarak yönetimi ele geçirmesinden iki yıl önce yani 1923-1924 yıllarında Osman Ahund'un öncülüğünde iki yıl yaşayan bağımsız bir Türkmen Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Sovyetler Birliği ve İran hükümetlerinin karşılıklı saldırıları sonucunda bölgeyi yöneten Türkmen liderler öldürülmüş ve bu yenilgiyle Türkmen Sahra bölgesinin yönetimi resmen Pehlevi hanedanlığının eline geçmiştir.⁷ Türkmenlerin bu coğrafyada tarihinin çeşitli dönemlerindeki özgürlük mücadelesi yakın döneme kadar devam etmiştir.⁸

1. Türkmen Sahra'nın Coğrafi Alanı ve Sosyal Yapısı:

Günümüzde İran'da Türkmen Sahra adında bir eyalet bulunmasa da batıda Hazar Denizine, doğuda Bocnurd'a, güneyde Esterabad'a ve kuzeyde Türkmenistan'a kadar uzanan İran'ın Golistan, Kuzey Horasan ve Horasan-e Rezevî eyaletlerinin bir bölümünü içine alan batıdan doğuya 400 kilometre uzunluğundaki coğrafyaya Türkmen Sahra denir. İran'ın kuzeydoğusunda yer alan ve nüfusunun çoğunluğu Türkmenlerden oluşan Türkmen Sahra'da irili ufaklı Türkmen aşiret, boy, taife veya kollarının yaşadığı yerleşim yerleri şunlardır:

Gonbed-e Kavus'ta Gocuk, Kan Yakmaz ve birkaç diğer taife; Bender Türkmen'de, Yumuntların Cafer Bey taifesi ve birkaç diğer boy ve taife yer almaktadır. Yumunt boyu ayrıca Afganistan ve Karakalpakistan topraklarında dağınık küçük guruplar halinde yaşamaktadırlar.⁹ Akkale'de, Atabay, Ak Atabay, Ak, Yılgı ve birkaç diğer boy ve taife; Meşhed'de, Ersari ve Teke boyları bulunmaktadır. Büyük Türkmen boylarından biri olan Teke boyu mensupları günümüzde ayrıca Türkmenistan'ın Ahal ve Mari şehirlerinde ve çevresinde yer almaktadırlar. Ersari boyuna mensup Türkmenler de Türkmenistan, Özbekistan ve Afganistan'ın kuzey bölgelerinde yaşamaktadırlar.¹⁰

Bocnurd'da, Göklen, Nahurlu ve Teke boyları yaşamaktadır. Göklen boyuna mensup olan Türkmenler, ayrıca Azerbaycan ve Türkiye'de de bulunmaktadır.¹¹ Kelale'de, Göklen ve birkaç diğer boy ve taife; Hisarçe'de Nahurlu ve Teke taifeleri; Merâve Tepe'de Yumunt ve Göklen taifeleri; Türbete Cam'da Ersari ve Teke taifeleri yaşamaktadır.

İran'daki Türkmenlerin nüfusu konusunda belli bir resmi kaynak yoktur, ancak İran Türkmenlerinin nüfusunun iki milyon civarında olduğu sanılmaktadır. İran Türkmenleri, Sünni ve Hanefi mezhebine bağlı olup Türkiye Türkçesine en yakın konuşma lehçesine sahip Türklere aittir.

Daha önce Mezandaran Eyalatine bağlı olan Gorgan ve Gonbed-e Kâvus, 22 Haziran 1997 tarihinde Gülistan adıyla yeni bir Eyalet olmuş ve eyalet merkezi Gorgan'dır. Bu eyaletin, kuzeyinde ve kuzeybatısında Hazar Denizi ve batısında Mazendaran, güneyinde Semnan, doğusunda ise Horasan eyaletleri bulunmaktadır. İran'ın Orta Asya Cumhuriyetleriyle olan önemli deniz ve kara yolu ulaşımı bu eyaletin sınırları içinden geçmektedir. Ilıman, nemli Akdeniz iklimi görülür.

İran Türkmenlerinde sosyal, kültürel ve edebi hayat denince İran'ın bugünkü Golistan Eyaletinde yer alan ve Türkmen Sahra Türklerinin merkezi sayılan Gorgan ve Gunbed-i Kâvus akla gelir. Bundan dolayı İran Türklerindeki sosyo-kültürel hayatı Gunbed-i Kâvus ve çevresi hakkında bilgi verilerek konuya devam edilecektir.

Daha önce Mezandaran Eyalatine bağlı olan Gorgan ve Gonbed-e Kâvus, 22 Haziran 1997 tarihinde Gülistan adıyla yeni bir Eyalet olmuş ve eyalet merkezi Gorgan'dır. Bu eyaletin, kuzeyinde ve kuzeybatısında Hazar Denizi ve batısında Mazendaran, güneyinde Semnan, doğusunda ise Horasan eyaletleri bulunmaktadır. İran'ın Orta Asya Cumhuriyetleriyle olan önemli deniz ve kara yolu ulaşımı bu eyaletin sınırları içinden geçmektedir. Ilıman, nemli Akdeniz iklimi görülür.

Gonbed, Timurluların ve Moğolların saldırısıyla yıkılan eski Curcan şehrinin kalıntılarının 3 km yakınına kurulmuş ve 1316/1937 yılında Gonbed-e Kâvus adını almıştır. Şehrin adı Âl-i Ziyar hükümdarlarından Kâbûs b. Veşmgîr (ö. 403/1012)'in dönemine kadar dayanmaktadır.¹² 17 köyü bulunan şehrin merkez nüfusu 150.000 kişidir ve bunun % 80'i Sünni Türkmen'dir.

Gonbed-e Kâvus ve köylerinde Göklen, Yumund, Teke gibi Türkmen aşiretleri yaşamaktadır. Bunlardan Teke aşiretine mensup Türkmenler, sadece Gonbed-e Kâvus ilçe merkezinde ikamet etmektedir.

Genelde Türkmen Sahra'da ve özelde Gonbed-e Kâvus ve çevresinde kültür, sanat ve edebiyat adına yapılan bazı faaliyetler şunlardır:

Sahra Haftalık Gazetesi: Abdurrahman Diyeci'nin başyazarlığı altında "Sahra" adında ilk gazete 1998 yılında Farsça-Türkmençe olarak yayın hayatına başlamıştır. Türkmenlerin yaşadığı

Horasan ve Golistan eyaletlerinde dağıtım yapılmaktadır. Yazıların % 90'a yakını Türkmenlerle ilgilidir.

Hemzisti Haftalık Dergi: Birlikte yaşam anlamındaki Hemzisti haftalık dergisi Tac Muhammed Kazimî'nin başyazarlığı altında Türkmenlerle ilgili konularda Farsça-Türkmençe yayınlanmaktadır.

Yaprak Dergisi: Yusuf Gocuk'un editörlüğünde Uluslararası Kültür, Edebiyat ve Toplum Dergisi olarak üç ayda bir Farsça- büyük bir bölümü Türkmençe yayınlanan Türkmen kültür ve edebiyatı dergisidir. *Yaprak Dergisinin* ilk sayısı 16.04.1998 tarihinde yayınlanmıştır.

Mahtumguli Firağî Dergisi: Dr. Araz Muhammed Sarlı'nın yönetiminde Uluslararası Kültür, Edebiyat, Sanat ve Toplum Dergisi adıyla Farsça- büyük bir bölümü Türkmençe yayınlanan Türkmen kültür ve edebiyatı dergisidir. Tarihle ilgili konular bu dergide daha çok yer almaktadır. Bu derginin 2007 yılında yayınlanan 25. sayısı "Türkmen Şairi Mahtumguli Firâğî'nin Düşünceleri Çevresinde Birinci Uluslararası Bilim Kongresi" ile ilgili haberlere yer vermekte ve bu kongreye gönderilen makalelerden 50 tanesinin özetini içermektedir.

Konuş: Daha çok, mahalli anlamda Türkmen edebiyatı, şiiri ve kültür alanındaki çalışmaları konu edinen Farsça bir dergidir. 2005 sonbaharında yayınlanan üçüncü sayısının 15-17. sayfalarında Türkiye'den Doğan Kaya'nın "Sivas Türkmenlerinin Halk Şairleri" başlıklı yazısı da bulunmaktadır. 2007 kışında yayınlanan onuncu sayısı Anna Durdu Unsuri'nin "Bugünkü Türkmen Şiirinin öncelikleri" başlıklı makalesiyle başlamaktadır.

Yukarıda adları geçen bugünkü yayınların dışında 1935 yılından beri çeşitli aralıklarla yayın hayatına başlamış ve günümüzde yayınlanmayan bazı dergi ve gazeteler de şunlardır:

Heft-e-nâme-ye Kâbus (1314/1935), İttihâd-e Türkmen (1322/1943), Heft-e-nâme-ye Nidâ-ye Gorgan (1324-1325/1945-1946), Corcân (1328/1949), Gorgân-e Mâ (1330-11340/1951-1961), Heftenâme-ye Şomâl (1346/1967), Nidâ-ye Türkmen

Abdurrahman Diyeci'nin başyazarlığı altında "Sahra" adında ilk gazete 1998 yılında Farsça-Türkmençe olarak yayın hayatına başlamıştır. Türkmenlerin yaşadığı Horasan ve Golistan eyaletlerinde dağıtım yapılmaktadır. Yazıların % 90'a yakını Türkmenlerle ilgilidir.

(1358/1979) ve Kitâb-e Fasl (1358/1979).

Türkmen tarihi, edebiyatı, folkloru ve benzeri konularda ulusal ve uluslararası düzeyde zaman zaman toplantılar veya kongreler düzenlenmektedir. 11 Eylül 2005 tarihinde Gorgan'da düzenlenen "Birinci Uluslararası Türkmen Tarihi Sempozyumu" bu tür etkinliklerden biridir. Bu sempozyumda sunulan 31 bildirinin özeti "Mo'essese-ye Ferheng ve İntişârat-e Mahtumgulu Firâgi –Merkezi Dairetu'l Meârif-e Turkmen" tarafından "*Holâse-ye Makâlât-e Târih-e Turkmen*" adıyla Farsça olarak yayınlanmıştır.

Yine benzer konularda Farsça veya Türkmen Türkçesiyle çalışmalar yapan entelektüel bir grup da bulunmaktadır. Bunlar, yukarıda adı geçen dergilerde yazılar yazmakta, kitaplar yayımlamakta, söz konusu konferans ve kongrelerin düzenlenmesine öncülük etmekte ve bu mekânlarda bildiriler sunmaktadırlar. Bu isimlerin hepsinin Türkmen tarih, edebiyat, sanat, kültür ve folkloruyla ilgili Farsça veya Türkmen Türkçesiyle yayınlanmış makale veya eserleri bulunmaktadır. Bu entelektüel Türkmen çevrenin ortaya koyduğu bazı eserler şunlardır:

Araz Muhammed Sarlı, *Pejuheşha-yi der Edebiyat-e Torkemen*, Gonbed-e Kavûs-1377/1998

(Farsça).

Anna Durdu Unsuri, *Zendegi ve zeman-ye şa'er Seyyid Nazer Seydi*, yayın yeri yok, 1387/2008

(Farsça).

Abdurrahman Ovnuk, *Ava-ye Sahra*, Tehran 1381/2012 (Farsça-Tarihi Roman).

Eman Kılıç Şadmîhr, *Helvet-neşin-e 'Eşq*, Tehran, 1379/2000 (Farsça).

Kemaleddin Nedimi, *Pejuheşhayî ber-ferheng ve temeddon-e merdome- Golestan*, celd-e evvel, Gorgan, 1378/1999 (Farsça).

Kurban Seht Bedaşan, *Seyri der edebiyat-e şefahi-ye Torkemen*, Gonbed-e Kavûs-1379/2000

(Farsça).

Kurban Seht Bedaşan, *Rubağilar-Aman Geldi Aman*, Gonbed-e Kavûs-1382/2005. Musa Curcani, *Der Rah-e 'Erfañ – Gofte-gu bba ostad Hacı Ahund Abdurrahman Tengoli Tana*, Gorgan, 1382/2005 (Farsça).

Yukarıda adları geçen kalem erbabının sosyal, kültürel, edebi ve benzeri faaliyetlerini gerçekleştirdikleri bazı dernekler, vakıflar ve topluluklar da bulunmaktadır. Bazıları şunlardır:

Gumbed Mahtumguli Firağî Derneği: Dernek başkanı emekli tarih öğretmeni Mehmet Gociği'dir.

Kelale Mahtumguli Firağî Toluluğu: Başkan. Musa Curcâni.

Akkale Ayna Şiir ve Edebiyat Encümeni: *Gonbed-e Kâvus*

Türkmen Şiir ve Edebiyat Varlıkları Encümeni: Başkanı Mensur Teberî.

Türkmenlerin abideleştirdikleri önemli şahsiyetlerinden birisi Mahtumguli Firağî isimli şairleridir. Bu şair sadece Türkmen Sahra'da değil; Türkiye, Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi dünya coğrafyasında stratejik önemi olan bölge ülkeleri arasında kültür, şiir ve edebiyat köprüsü olarak yerini korumaktadır. Kuzey İran'da Türkmen Sahra'da yüzyıllardır yaşayan Türkmenlerin varlığı geçmişte olduğu gibi günümüzde de tarih, kültür, dil, edebiyat ve sanat bakımından Türkiye'deki genç araştırmacılar ve konuyla ilgilenenler için önem arz etmektedir. Batıda ve doğuda birçok edip, şair ve düşünür tarafından takdirle anılmaktadır.¹³ Böylece evrensel bir şahsiyet olarak algılanmaktadır.

3. Mahtumguli Firağî: Türkmenlerin Göklen aşiretinin Gerkez kabilesinden olan Mahtumguli Firağî, 1146/ 1733 yılında Gonbed-e Kav'sın kuzey doğusunda Etek ve Gürgeç nehirleri arasında bulunan Acıgovşan köyünde doğdu. "Azâdî" edebi mahlası ile "Karî Molla" diye meşhur Devlet Muhammed (1700-1760)¹⁴ kendi döneminin meşhur ve yüksek seviyeli şairlerindendi.¹⁵

Mahtumguli Firağî, ilköğrenimi babasının yanında yaptıktan sonra öğrenimi tamamlamak için Kızılayak köyünde İdris Baba Medresesine devam etti. Burada babasının dostlarından Niyaz Salih'ten diğer ilimleri başlangıcından itibaren öğrendikten

Türkmenlerin abideleştirdikleri önemli şahsiyetlerinden birisi Mahtumguli Firağî isimli şairleridir. Bu şair sadece Türkmen Sahra'da değil; Türkiye, Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi dünya coğrafyasında stratejik önemi olan bölge ülkeleri arasında kültür, şiir ve edebiyat köprüsü olarak yerini korumaktadır. Kuzey İran'da Türkmen Sahra'da yüzyıllardır yaşayan Türkmenlerin varlığı geçmişte olduğu gibi günümüzde de tarih, kültür, dil, edebiyat ve sanat bakımından Türkiye'deki genç araştırmacılar ve konuyla ilgilenenler için önem arz etmektedir. Batıda ve doğuda birçok edip, şair ve düşünür tarafından takdirle anılmaktadır. Böylece evrensel bir şahsiyet olarak algılanmaktadır.

Mahtumguli Firağî ve şiirlerinin bugünkü Türkmen Sahra'daki Türkmenler arasındaki etkisi, Hoca Ahmet Yesevî'nin Orta Asya'daki, Yunus Emre'nin, Karacaoğlan'ın Anadolu'daki, Firdevsî'nin İran edebiyatındaki, Goethe'nin Alman edebiyatındaki etkisinden daha az değildir.

sonra Buhara'ya giderek Gögeltaş Medresesine devam etti. Buhara'da Nuri Kâzım b. Bahir isimli ir bâlimle tanıştı. Mahtumguli Firağî, bu âlimle Afganistan ve Hindistan gibi ülkelere yolculuk yaptı. Buralarda ilmi tecrübelerini artırarak tekrar Buhara'ya döndü. Hive şehrinde Şir Gazi Dini İlimler Medresesinden mezun oldu. Mahtumguli Firağî, ömrünün sonuna kadar Türkmenlerin arasında yaşadı ve onların dertleriyle, sevinçleriyle hemhal olarak Türkmenlerin eğitim öğretim işleriyle meşgul oldu. Türkmen edebiyatının öncüsü olmasının yanında, ideal Türkmen tipine örneklik etmesinden dolayı Türkmen halkı tarafından sevilip beğenildi.¹⁶

Süngü Dağı eteklerinde Çeşme Ayasari yakınlarında tahminen 1210/1795 yılında vefat eden şairin cenazesini ak bir devenin üzerinde Aktogay köyüne getirdiler ve babasının türbesinin yanına defnettiler.¹⁷

Mahtumguli Firağî'nin Edebî Yeri: "Türkmen Edebiyatının Babası" olarak bilinen Mahtumguli Firağî'nin Divânı Türkiye Türkçesinin

yanı sıra Farsça, İngilizce, Almanca, Rusça ve Azerbaycan Türkçesi gibi dillere tercüme edilip yayınlanmıştır.

Mahtumguli Firağî, Edebî doğu Türkçesi yanında yaşadığı coğrafyanın dillerinden olan Farsça ve Arapçayı da bilmekteydi. Nizâmî, Sa'dî, Ali Şir Nevâî ve Fuzuli gibi şairlerin eserlerini okumuştur. Şiirlerinde Mahtumguli mahlasının yanında Firâğî (Pirâğî) mahlasını da kullanmıştır ve dinî-tasavvufî düşüncenin en önemli temalarından birisi olan "dünyanın faniliğine" yer vermektedir. Bunun yanında nasihat içeren, kötüye ve zalime karşı savaşı, bağımsızlığı özümseyen, halkı irşat eden şiirleri de vardır.¹⁸

Mahtumguli Firağî ve şiirlerinin bugünkü Türkmen Sahra'daki Türkmenler arasındaki etkisi, Hoca Ahmet Yesevî'nin Orta Asya'daki, Yunus Emre'nin, Karacaoğlan'ın Anadolu'daki, Firdevsî'nin İran edebiyatındaki, Goethe'nin Alman edebiyatındaki etkisinden daha az değildir.

Mahtumguli Firağî'nin anıt mezarı: Anıt mezar, İran'ın kuzeyinde Hazar denizine kıyısı olan Golistan Eyaletinde Gonbed-e Kâvus'dan Taşlıburun yoluyla doğu tarafına Merave Tepe kasabasına doğru giderken 125. km'de sol tarafta Etrek

ırmağının kıyısında Ak Togay köyü yakınlarında ve Türkmenistan sınırına yakın bir mesafededir. İçerisinde Mahtumguli Firagî'nin babası Devlet Muhammed Azadî'nin de kabri bulunan bu anıt mezar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Türkmenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra İran tarafından 1376/1997 yılında yapılmıştır ve açılışına Türkmenbaşı Niyazof da katılmıştır.¹⁹

Golistan Eyaletine bağlı eski adı Ay Derviş olan Kelâle ilçesinin sınırları içinde yer alan bu anıt mezarın proje mimarı, Anna Muhammed Niyazî'dir. Mimar Anna Muhammed Niyazi ile yapılan görüşmede, mezarın alanın 20x20 metre, projelendirme esnasında yüksekliğinin 25 metre olduğunu, ancak yapım aşmasında bazı sebeplerle 20 metreye kadar alçaltıldığını söyledi. Anıt mezar, dört halifeyi temsil eden dört sütun üzerinde dört lale yaprağı motifli bir yapıdır. Bu lâle yaprakları Türkmen Sahra'nın ve oradaki Türkmenlerin sembolüdür. Her sütunun arası, Etrek vadisine ve çevresindeki step dağlara egemen olarak açılan büyük bir kapıya benzemektedir.

Mahtumguli Firagî'yi Anma Etkinlikleri: Her yıl Mayıs ayının ikinci haftasından itibaren "Mahtumguli Firagî'yi Anma Etkinlikleri" yapılmaya başlanır. 2000'li yılların başından itibaren daha düzenli olarak 18 Mayıs günü İran Türkmenleri arasında "Mahtumguli Firagî'yi anma günü" olarak kutlanmaktadır.

4. Türkmen Sahra Türkmenlerinin Dini ve Millî Gelenekleri:

Birçok adet ve geleneği bulunan Türkmenlerin burada birkaç adet ve geleneğinden söz edilecektir.

4.1. Türkmen Sahra Türkmenlerinde Kurban Bayramı:

Türkmenlerin en büyük Dini bayramlarından birisi, Kurban Bayramı'dır. Bayrama üç gün kala hazırlıklar başlar. İlk güne Kır günü veya ev temizliği anlamında Farsça olarak "hane tekuni" derler. Bugün tamamen temizlikle ilgilienirler. İkinci güne kokun (koku günü) derler. Bugün Türkmen halkı, evlerde kadınlar tarafından hazırlanan yağlı şirin ekmekleri (Türkmen böreği) komşulara dağıtır. Bayramdan önceki gece banyo yaparlar ve bu banyoya "kurban şura" denir ve banyo sırasında "Kurban şura menşura/ Kellemi sunsur nura" şiirini okuyarak dua ederler.

Kurban Bayramı günü cemaat ile namaz kılınır ve şehirdeki veya köylerdeki din adamı halka "iyiliği emredip, kötülükten sakınmaları" konusunda nasihat eder. Bayram namazının bitiminden sonra herkes, birbirinin bayramını tebrik eder ve gelecek yılın bayramına da kavuşmak için duada bulunur. Daha sonra ister kadın ister erkek olsun durumu uygun olan her Türkmen koyun veya sığır kurban keser. Sığır yedi kişi arasında ortaklaşa kesilir ve bu ortak paylaşıma "ule" adı verilir.²⁰

Türkmenler arasında en yaygın ve en canlı adetlerden ve geleneklerden birisidir. Bu adet aslında 63 yaşına, yani Hz. Muhammed'in vefat ettiği yaşa ulaşmanın şükür kutlamasıdır. Türkmenlerden başka hiçbir Müslüman topluluk ve grupta bulunmayan ve "Peygamber toyu" yada "Ak koyun toyu" adıyla da meşhur olan bu "Ak Aş" âdeti, her ne şekilde olursa olsun dünyanın her yerindeki Türkmenler arasında kutlanmaktadır. Bu âdetin adı, bazı Türkmen taifeleri arasında farklı adlarla anılmaktadır. Örneğin Hazar Denizi kıyısında oturan Türkmenler tarafından "Ak Aş", Atabay ve Göklen aşiretleri arasında ise "Ak Koyun" adıyla bilinmektedir. Bu âdetin adı ne olursa olsun tüm Türkmenler arasında kutlanış şekli aynıdır ve birbiriyle farkı yoktur. Ayrıca tüm Türkmenler arasında ayrı bir saygınlığı ve önemi vardır.

Kurbanlık hayvanın kesimi sırasında, hayvanın başını kestikleri yere küçük bir çukur kazarlar ve oraya kurban kesilmeden önce bir miktar kömür, tuz ve buğday koyarlar.

4.2 Türkmen Sahra Türkmenlerinde Ak

Aş veya Ak Koyun Kutlaması:

Türkmenler arasında en yaygın ve en canlı adetlerden ve geleneklerden birisidir. Bu adet aslında 63 yaşına, yani Hz. Muhammed'in vefat ettiği yaşa ulaşmanın şükür kutlamasıdır. Türkmenlerden başka hiçbir Müslüman topluluk ve grupta bulunmayan ve "Peygamber toyu" yada "Ak koyun toyu" adıyla da meşhur olan bu "Ak Aş" âdeti, her ne şekilde olursa olsun dünyanın her yerindeki Türkmenler arasında kutlanmaktadır. Bu âdetin adı, bazı Türkmen taifeleri arasında farklı adlarla anılmaktadır. Örneğin Hazar Denizi kıyısında oturan Türkmenler tarafından "Ak Aş", Atabay ve Göklen aşiretleri arasında ise "Ak Koyun" adıyla bilinmektedir. Bu âdetin adı ne olursa olsun tüm Türkmenler arasında kutlanış şekli aynıdır ve birbiriyle farkı yoktur. Ayrıca tüm Türkmenler arasında ayrı bir saygınlığı ve önemi vardır.²¹

4.3. Türkmen Sahra Türkmenlerinde

Nevruz Kutlaması:

"Yiling geleni Nevruz'dan bellil Nevruzun gelmesi yeni yılı haber veriyor"

Nevruz bayramına günler kala nevruz hazırlıkları başlar. "Hane tekuni" denilen ev temizliği yapılır, kapı, pencere ve duvarlar temizlenir. Nevruza mahsus sebze ekilir, at ve benzeri hayvanlar ve takıları süslenir. Yeni yılın yaklaştığını haber vermek için koyunların boynuna çan asılır, yemek kapları hazırlanır. Ev temizlendikten ve eski halılar yenileriyle değiştirildikten sonra siyah ve beyaz ipi birbiriyle dokurlar ve nazara karşı korunmak için arasına üzerlik, boncuk, tuz koyarak Türkmenler arasında kutsal olduğuna inanılan "dagdan" adlı bir

değneğin ucuna bağlarlar ve evin giriş kapısının üzerine asarlar. Birkaç tandır ekmek pişirirler. Bir çift ekmeği siyah ve beyazla örülmüş ipe odanın duvarına asarlar. Türkmenler, ölen akrabalarının ruhlarının Nevruz'da kendi evlerine gelip ziyaret edeceğine ve geldiklerinde kendi yerlerini ve geride bıraktıkları evlatlarını temiz ve pak görürlerse ve güzel kokularını teneffüs ederlerse mutlu ve memnun olarak geride kalanlara dua edeceklerine, yoksa mutsuz ve üzgün olarak geri döneceklerine inanmaktadırlar. Bundan dolayı Nevruz'a birkaç gün kala evde ud ağacı yakarlar.

Yeni yılın girmesi ve başlaması: Yeni yıl girmeden önce kadınlar, emek ve bişme, börek, katlama, petir ve pesik gibi mahalli tatlılar ve semenu hazırlarlar.

Türkmenler, Nevruzun ilk yağmurunun suyundan içmeyi iyi sayarlar ve bunu sağlık ve uğurun göstergesi olarak kabul ederler. Eğer bir kadının Nevruz günü bir erkek çocuğu dünyaya gelirse adını, Nevruz, Nevruz Geldi, Yaz Geldi, Yaz Berdi, Yaz Can,.., ve kız çocuğu olursa Tazegül, Gül Bahar, İlki Ay, Gül Cihan, Yaz Gül, O Gün Yaz,.. gibi nevruzla ilgili isimler koyar.

4.4. Türkmen Sahra Türkmenlerinde Mezar ziyareti:

Türkmen Sahra'da da diğer bölgelerde olduğu gibi, Türkmenlerin ziyaret ettikleri ziyaretgâhlar vardır. En önemli ziyaret yerleri şunlardır:

İmamzade Danişmend/Dalışman: Bu İmamzade Molla Ali, fazilet ve derin bilgisinin yanında soy bakımından peygamberin Çehar yarının birinin evlat ve ahfadına dayanır. İnceburun halkı, Molla Ali Danişmend'in şu anda mezarının bulunduğu yerde şehit olduğu, üzerine tuğladan bir kümbet yapıldığına dek, bir süre mezarının korumasız kaldığını ve şimdi koruma altında olduğunu söylemektedirler.

Halid-e Nebî: Bütün Türkmenlerin ziyaretgâhu olan Gökçe Dağ kalesinde yer alan bir türbedir.

Bahaeddîn-e Nakşibendî: Her Türkmen'in görmeyi arzu ettiği ziyaretgâhlardan biri, Hoca Bahaeddîn-e Nakşibend-e Buharayî'nin Buhara'daki türbesidir. İran, Çin, Arabistan ve Hindistan'da hala müritleri bulunmaktadır. O,

Yeni yıl girmeden önce kadınlar, emek ve bişme, börek, katlama, petir ve pesik gibi mahalli tatlılar ve semenu hazırlarlar.

Türkmenler, Nevruzun ilk yağmurunun suyundan içmeyi iyi sayarlar ve bunu sağlık ve uğurun göstergesi olarak kabul ederler.

Eğer bir kadının Nevruz günü bir erkek çocuğu dünyaya gelirse adını, Nevruz, Nevruz Geldi, Yaz Geldi, Yaz Berdi, Yaz Can,.., ve kız çocuğu olursa Tazegül, Gül Bahar, İlki Ay, Gül Cihan, Yaz Gül, O Gün Yaz,.. gibi nevruzla ilgili isimler koyar.

Her Türkmen'in görmeyi arzu ettiği ziyaretgâhlardan biri, Hoca Bahaeddîn-e Nakşibend-e Buharayî'nin Buhara'daki türbesidir. İran, Çin, Arabistan ve Hindistan'da hala müritleri bulunmaktadır. O, 791/1388 yılında vefat etmiş ve Bahattin köyündeki dini merkezinin, caminin ve türbesinin bulunduğu mekâna defnedilmiştir.

791/1388 yılında vefat etmiş ve Bahattin köyündeki dini merkezinin, caminin ve türbesinin bulunduğu mekâna defnedilmiştir.²²

Hocalar nahiyesinde Hace Behaeddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Şah Nakşibendî Uveysî'nin makamı: Kuzey İran'da Bender Türkmen'in doğusunda yer alan Hocalar köyünün yakınında Bahaeddîn-e Nakşibendî'nin adına bir yatır yapılmıştır. Söylentiye göre, Bahaeddîne Nakşibendî, hac için Mekke'ye giderken burada konaklamıştır. Cuma günleri, erkeklerden daha çok kadınların, özellikle de çocuğu olmayan kadınların ziyaret ettiği bir mekândır. Çocuğu olmayan kadınlar, burada keçi veya dana adak kurbanı kesiyorlar ve ziyaretgâhın yanındaki ağaçlara bez parçası bağlıyorlar.

Ayrıca Nahiye-ye Seyahat-e Han Bibin, Kara İmam diye bilinen İmamzade Yahya b. Zeyd Türbesi, Makbere-ye Kabus b. Veşmgir (Yapılış tarihi: 397/1006), Gonbed-e Kâvs'a bağlı Danişmend köyünde Danişmend Ata makamı, Talar-e Acı Göl, Eski Curcan şehrinin kalıntıları, Kafir, Kübra, Tepe ve Sultan Ali kaleleri gibi mekanlar, görülmeye değer yerleridir.

Azâdşehr'de Ak İmam diye bilinen Muhammed b. Zeyd Türbesi, Gök Defe (Tepe) köyü yakınlarında Peygamber Hz. Zekeriya makamı, Hz. Eyüp makamı, Hz. Salih makamı, Eymir

yakınlarında Ebu'l-Fazl Hasan makamı ziyaret edilecek yerler arasındadır.

Sonuç

Ulaşılan ve görülen kaynaklardan da anlaşılacağı üzere Yirminci yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye'de Türkmen Sahra ve İran Türkmenleri hakkında bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada daha çok bizzat yerinde tespit edilen bilgilerden yararlanılarak bölge ve İran Türkmenleri hakkında bilgi aktarımına çalışıldı. Zira fiziki olarak Türkiye'den uzaklarda; fakat kültür, dil, edebiyat, folklor ve din bakımından Türkiye'nin çok yakınında olan bir kültür coğrafyasının Türk bilim ve edebiyat çevrelerine daha yakından tanıtılması önem arz etmektedir. Bu çalışmanın, Türkmenler, Türkmen Sahra'nın tarihi, coğrafyası, kültürel etkinlikleri ve sosyal durumu ve benzeri alanlarında çalışma yapacak araştırmacılara ve konuya ilgi duyanlara katkısının olacağı düşünülmektedir.

- 1 SARAY, Mehmed (1988), "Türkmenler", İslam Ansiklopedisi- İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve *Biyografya* Lügati, C. 12/2, İstanbul: Milli eğitim Basımevi, s. 661-673.
- 2 YILMAZ, Türel "İran'da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri", *Akademik Orta Doğu*, C. I, S. 2, İstanbul, Mart 2007, s. 205-216.
- 3 Saray, *age.*, s. 661-673.
- 4 ATAR, Aygün (2006), İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde), Ankara: Divan Yayıncılık, s. 67.
- 5 ME'TUFİ, Esedollah *Tarihçe-ye Çehar Şehr-e Torkemen-neşin, Aqqela, Bendertorkmen, Gomişdepe ve Gonbed-e Kavus*, Gurgan, 1384/2005, s. 170.
- 6 SÜMER, Faruk (2012), "Türkmenler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 607-611.
- 7 DEVECİ, Abdurrahman "İran Türkmenleri: Türkmen Sahra", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 10, Ankara, Ekim 2009, s. 51-60.
- 8 SARAÇLI, Murat "İran'da Azınlıklar", *Akademik Orta Doğu*, C. II, S. 2, İstanbul, Mart 2008, s. 141-160.
- 9 ATANİYAZOV, Soltanşa (1999), "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", *Bilig- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Ankara, s. 1-30.
- 10 ATANİYAZOV, Soltanşa *age.*, s. 1-30.
- 11 ATANİYAZOV, Soltanşa *age.*, s. 1-30.
- 12 ME'TUFİ, *age.*, s. 475-477.
- 13 SARLI, Araz Muhammed *Pejuheşha-yi der Edebiyat-e Torkemen*, Gonbed-e Kavûs-1377/1998, s. 17-20.
- 14 ŞADMİHR, Eman Kılıç "Mahtumgulu Ferâğî, Şâir-i Nâmdâr-ı Türkmen", *Edebistan*, Yıl: 5, S. 52, Tehran, Ferverdin 1373/Nisan 1994, s. 48-50, (Çeviri: Ali Temizel), "Ünlü Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâğî", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Konya, Bahar 2004, s.79-90.
- 15 LERCH, Wolfgang Günter *Wie eine Perle im Ozean Türkische Kultur und Literatur in Mittelasien*, München, Februar 2011, VERLAG, Allitera s. 57.
- 16 SARLI, *age.*, s. 12-14.
- 17 ŞADMİHR, *age.*, s. 81.
- 18 KAHRAMAN, Alim (2003), "Mahtumkulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, s. 393-394.
- 19 TEMİZEL, Ali (2007), "Türkmen Şairi Mahtumguli Firag'ın Düşünceleri Çerçevesinde Birinci Uluslararası Bilim Kongresi ve Anma Etkinliklerinin Ardından", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 18, Konya, s. 225-234.
- 20 Ule: "Paylaşmak" anlamına gelen "üleşmek" mastarından türetilmiştir.
- 21 ODEKOV, R. V. (2011), *Türkmen Gelenek ve Göreneklere*, çeviren ve hazırlayan: Murat İlli, Ankara s.193-201.
- 22 ARHÎ, Ali "Çend nokte ez çend sunnet-e dînî", *Yaprak*, Yıl: VII, Sayı: 23-26, Gonbed-e Kavûs,1383/2004, s. 17.

Kaynaklar

- ARHÎ, Ali "Çend nokte ez çend sunnet-e dîni", *Yaprak*, Yıl: VII, Sayı: 23-26, Gonbed-e Kavûs, 1383/2004, s. 17.
- ATANİYZAZOV, Soltanşa (1999), "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", *Bilîğ- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Ankara, s. 1-30.
- ATAR, Aygün (2006), *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*, Ankara: Divan Yayıncılık.
- DEVECİ, Abdurrahman "İran Türkmenleri: Türkmen Sahra", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 10, Ankara, Ekim 2009, s. 51-60.
- KAHRAMAN, Alim (2003), "Mahtumkulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, s. 393-394.
- LERCH, Wolfgang Günter, *Wie eine Perle im Ozean Türkische Kultur und Literatur in Mittelasien*, München, Februar 2011, Allitera Verlag.
- ME'TUFÎ, Esedollah, *Tarihçe-ye Çehar Şehr-e Torkemen-neşin, Aqqela, Bendertorkmen, Gomişdepe ve Gonbed-e Kavus*, Gorgan, 1384/2005.
- ODEKOV, R. V. (2011), *Türkmen Gelenek ve Göreneklere*, çeviren ve hazırlayan: Murat İlli, Ankara.
- SARAÇLI, Murat, "İran'da Azlıklar", *Akademik Orta Doğu*, C. II, S. 2, İstanbul, Mart 2008, s. 141-160.
- SARAY, Mehmed (1988), "Türkmenler", *İslam Ansiklopedisi- İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati*, C. 12/2, İstanbul: Milli eğitim Basımevi, s. 661-673.
- SARLI, Araz Muhammed, *Pejuheşha-yi der Edebiyat-e Torkemen*, Gonbed-e Kavûs-1377/1998.
- SÜMER, Faruk (2012), "Türkmenler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 607611.
- ŞADMÎHR, Eman Kılıç, "Mahtumgulu Ferâğî, Şâir-i Nâmdâr-ı Türkmen", *Edebistan*, Yıl: 5, S. 52.
- TEHRAN, Ferverdin 1373/Nisan 1994, s. 48-50, çev. Ali Temizel, "Ünlü Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâğî", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Konya, Bahar 2004, s.79-90.
- TEMİZEL, Ali (2007), "Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâğî'nin Düşünceleri Çerçevesinde Birinci Uluslararası Bilim Kongresi ve Anma Etkinliklerinin Ardından", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 18, Konya, s. 225-234.
- YILMAZ, Türel, "İran'da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri", *Akademik Orta Doğu*, C. I, S. 2, İstanbul, Mart 2007, s. 205-216.